

OSMANLI DÖNEMİ HAYVAN HAKLARI VE REFAHI BAĞLAMINDA BİR BİBLİYOGRAFYA DENEMESİ*

Yavuz ERDEN **

Özet

Hayvan hakları ve refahı konusu, son birkaç yüzyıldır insanların ilgisini daha çok çekmeye başlamıştır. Özellikle Batı dünyasında, 18. Yüzyıldan itibaren -öncesinde yaşanan çok sayıda ihlallere rağmen- bu alanla ilgili olarak hem hukuki-siyasi ve hem de bilimsel anlamda önemli adımlar atılmış ve kayda değer gelişmeler yaşanmıştır. Makro planda Doğu toplumlarında, mikro planda ise Türk toplumunda durum biraz farklılık arz etmektedir. İslam medeniyeti ve Türk kültürünün yansıması mahiyetinde bir doğu toplumu olarak nitelenebilecek olan Osmanlı toplumunda ve devletin idari birimlerinde hayvan hakkı ihlalleri neredeyse hiç yaşanmamıştır. Bununla birlikte dönemine göre oldukça ileri düzeyde hayvan haklarını koruyucu ve hayvan refahını geliştirici mahiyette düzenlemeler yapılmıştır.

Yapılan ön araştırma sonucunda görülmüştür ki, hayvan hakları alanı ile ilgili özellikle Osmanlı döneminde oldukça özgün ve kuşatıcı düzenlemeler yapılmıştır. Söz konusu düzenlemeler, çoğunlukla belge olarak kaydedilmiş olmasına rağmen gerek toplum olarak gerekse de ilmi çevreler bağlamında bu hususta yeterli bir bilgi ve birikimimiz bulunmamaktadır. Bu durum, bizi hayvan hakları konusunda hem psikolojik olarak duyarsızlığa sevk etmekte, hem de uluslararası arenada olumsuz bir düzeyde konumlandırmaktadır.

Bu çalışma, toplum olarak hayvan hakları ve refahı alanında duyarlılık kazanmamızın yanı sıra hukuki ve akademik olarak nitelikli çalışmalar gerçekleştirmemize katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin etkin olduğu dönemde birçok alanda olduğu gibi hayvan hakları ve refahı alanında da yetkin olduğunu ortaya koyma amacına hizmet edecektir. Çalışmamızın bu alanda çalışma yapacak araştırmacılara ışık tutması ve ufuk açması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hayvan Hakları, Hayvan Refahı, Osmanlı Dönemi, Belge, Kaynak.

Abstract

The subject of Animal Rights and Animal Welfare has started to get interested for people for a few centuries. Especially in West World, since the 18th century—despite many contraventions have been lived before it- both judicial-political and scientific important steps have been taken and also notable improvements have been lived related with this area. In the macro plan, in East societies, in the micro plan, in Turkish society, this situation is more different. In Ottoman community (and its government units) which can be called east society, located in the reflection of Islamic civilization and Turkish

* Bu makale, Temel İslam Bilimleri bölümünde Prof. Dr. Adnan Koşum danışmanlığında hazırlamakta olduğumuz “Belgeler Bağlamında Osmanlı Dönemi Hayvan Hakları ve Refahı” isimli doktora tezinden üretilmiştir.

** Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi.

Culture, hardly ever infringements of animal rights have lived. In addition to this, according to its period, highly advanced arrangements which saves animal rights and improves animal welfare have been done.

The result of preliminary research, have being seen that quietly original and besieging activities related with animal rights are done in Ottoman period. Although those arrangements are saved as mostly document, both as social and as academical people we have no sufficient information and saving about this subject. This situation psychologically both canalizes us in an insensitivity on the subject of animal rights and locates us at a negative level and situation in an international area.

This study, as a community, as well as contributes having been more sensitive about animal rights, occurring legal and academically qualified works for us. Besides, this study is going to serve purpose that displaying of Ottoman State is an authority in animal rights as many other areas. It is aimed that our study would flash and window horizon to researchers who(m) are going to researchers who are going to study in this area.

Keywords:AnimalRights, AnimalWelfare, OttomanPeriod, Document, Source.

Giriş

Hayvan hakları ve refahı alanında, son yıllarda gerek ulusal¹ gerekse uluslararası düzlemde birçok çalışma/düzenleme yapılmıştır ve artan bir yoğunlukta da yapılmaya devam etmektedir. Batı dünyasında da oldukça yaygın olan hakim paradigma çerçevesinde; Cumhuriyet öncesinde ve özellikle Osmanlı döneminde hayvan hakları ve refahı konusunda kayda değer bir çalışmaya imza atılmadığı iddia edilmektedir. Ancak gerçekler bu iddiaların tam aksini ortaya koymaktadır. Osmanlı Devleti, etkin olduğu topraklarda ve dönemde, ilgili tüm mekanizmaları da devreye sokmak suretiyle faaliyetler gerçekleştirmiştir. Bunları gerçekleştirmekle kalmamış, titizlikle kayıt altına alarak kalıcılığını sağlamıştır. Elbette ki, bu dar kapsamlı çalışmada bizim bütün bu faaliyetleri ve tutulan kayıtları ele almamız mümkün değildir. Biz bu çalışmamızda, sadece, belki de bir giriş mahiyetinde, Osmanlı Devleti (ve dönemi) bağlamında, hayvan hakları (ve refahı) çerçevesinde, bizi amacımıza ulaştıracak, en yoğun bilgilerin bulunduğu başlıca kaynaklar (ve özellikle belgeler) ve türleri hakkında bilgi vermeye çalışacağız. Öncelikle bu konuya ilgi duyanlar olmak üzere herkes için ulaşılabilir ve erişilebilir bir yol haritası çizecek, çalışmamızı bu yönde geliştireceğiz. Bu çerçevede, belge ağırlıklı olmak kaydıyla söz konusu kaynakları dört farklı kategori halinde ele almaya çalışacağız. Dört bölüm sonrasında ise, ulaşıldığı takdirde katkı sağlayacağına inanılan diğer ikinci(l) kaynaklarla ilgili bilgi verilecektir. Söz konusu bölümlerde önce belgeler ana hatlarıyla ve etimolojik olarak tanıtılacak, sonrasında ise, konu eksenli örnekler verilmeye çalışılacaktır. Bu bölümlerin akabinde ise çalışmamız kısa bir değerlendirme bölümüyle sonlandırılacaktır.

I. Şer'iyye (Mahkeme) Sicilleri

Şer'iyye Sicilleri, Osmanlı Devleti'nin idari-hukuki yapısı ve işleyişi, Osmanlı toplumunun sosyo-kültürel yapısı ve bunun günlük-sosyal hayata yansımaları bağlamında (günlük tüketim malzemelerinin ücretlerinden cinayet davalarına kadar) oldukça geniş ve renkli-doyurucu veriler sunmaktadır. Mahkeme sicili, kadı sicili olarak da adlandırılabilen ve özellikle XV. yüzyıldan itibaren düzenli olarak tutulan şer'iyye sicillerinde hayvan hakları ve refahı ile ilgili önemli ve özgün bilgiler ulaşılabilir. Şer'iyye Sicilleri'nin günümüze kadar muhafaza edilerek gelmiş olması da ecdadımızın belge tutma/dokümantasyon ve arşivcilik hususundaki titizliğini ve ciddiyetini gözler önüne

¹ Ulusal düzenlemeler bağlamında, 2004 yılında yürürlüğe girip bazı değişikliklerle günümüze kadar gelen 5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanunu'na ek olarak, günümüz itibarıyla de gündemde olan 3. Yasama Yılı, 27. Yasama Dönemi'nde görüşülen Ekim 2019 tarihli 132 sıra sayılı Hayvanların Haklarının Korunması İle Hayvanlara Eziyet Ve Kötü Muamelelerin Önlenmesi İçin Alınması Gereken Tedbirlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu'nu da zikretmek yerinde olacaktır.(Not:BuSıra Sayısına ve raporun tam metnine; elektronik ortamda “http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/sirasayi_sd.sorgu_baslangic” internet adresindeki sorgu sayfası üzerinden erişilebilmektedir).

sermektedir. Yaklaşık olarak 10.000 adet sicil defteri,² Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ne (ve ilerleyen süreçte dijital ortama) aktarılmadan önce uzun yıllar boyunca, şu anda İstanbul Müftülüğü olarak faaliyet gösteren ve hala da en zengin koleksiyona sahip bulunan Şeyhülislamlık (Bab-ı Meşihat) olarak adlandırılan bina ve kurumda (arşivde) muhafaza edilmekteydi³. Tam da burada, Türkiye Diyanet Vakfı'na bağlı olarak hizmet veren İSAM (İslam Araştırmaları Merkezi) bünyesinde, alanında uzman bir ekip tarafından İstanbul'a ait en az 100 defterin titizlikle transkribe edilip merkezin web sitesinde diğer birçok değerli materyal gibi araştırmacıların erişimine sunulduğunu belirtmek yararlı olacaktır.

Osmanlı toplumunun günlük hayatı, yaşam tarzı ve diğer birçok nesne gibi hayvanlara yönelik bakış açısını da hukuki bir süreç bağlamında oldukça doyurucu bir şekilde aktaran şer'iyye/kadı sicillerine (mahkeme kayıtlarına) ve içindeki verilere ulaşabilmek (eğer sicillerin/defterlerin önceden transkripsiyon-edisyon-kritik gibi çalışmaları yapılmamışsa) iyi düzeyde Osmanlıca, belge dili ve terminolojisine⁴ sahip/hakim olmayı gerektirmektedir. Osmanlı idaresindeki neredeyse tüm ana yerleşim birim(ler)inde tutulan kadı sicillerinin hepsine ulaşabilmenin mümkün ol(a)mayacağı açıktır. İstanbul dışındaki yerleşim birimleriyle ilgili çalışma yapılmak istenildiğinde, o yerleşim birimine ait sicillerle ilgili derleme, transkripsiyon ve edisyon-kritik çalışması yapıp yapılmadığı, yapıldıysa hangi sicillerle ilgili olarak yapıldığıyla ilgili olarak öncelikle o bölgedeki yerel idari birimler (valilik-kaymakamlık, belediye, ticaret ve sanayi odaları gibi)in yanısıra -eğer varsa- üniversiteye veya üniversitenin ilgili birimlerine başvurmak ve o çalışmaları ele alıp değerlendirmek çalışma yapmak isteyenlere kolaylık sağlayacaktır⁵. Bu noktada, bir anlamda Osmanlı devletinin vitrini, toplumunun aynası ve aydınının düşünce dünyasının bir yansıması konumunda olan İstanbul'a ait sicillere öncelik ve ağırlık vermek yerinde olacaktır. Burada şu hususu da belirtmek yerinde olacaktır. Kadı ve mahkeme sicili olarak da adlandırabildiğimiz şer'iyye sicillerini temel alan lisans bitirme, yüksek lisans, doktora ve doçentlik tezlerinin yoğun olarak bulunduğu, öncelikle YÖK'e bağlı olarak hizmet veren Ulusal Tez Merkezi'ne ait (tez.yok.gov.tr) adresi, tezlerin yanı sıra bilimsel basılı materyallerin de çokça bulunduğu TÜBİTAK'ın kontrolünde faaliyetlerini sürdüren Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezi'ne ait ulakbim.tubitak.gov.tr ve yukarıda da bahsedildiği veçhile özellikle ilahiyat alanıyla ilgili makalelere geniş yer veren İslam Araştırmaları Merkezi'ne (İSAM) ait (www.isam.org.tr) adresini ziyaret etmek ve söz konusu sitelerde arama-tarama yapmak ufuk açıcı olacaktır. Burada üzülerken belirtmek gerekmektedir ki, söz konusu sitelerde, Osmanlı Dönemi Hayvan Hakları ve Refahı konusuyla doğrudan ilgili veriler yok denebilecek nitelikte az miktardadır. Sadece Veterinerlik Fakültesi Deontoloji Anabilim Dalı ve Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etiği Anabilim Dalı'nda bu alanla ilgili birkaç makaleye

² XV. yüzyılın ilk yarısından XX. yüzyıla kadar geçen zaman içerisinde Osmanlı toplumunun sosyal, siyasî, askerî ve hukukî durumu hakkında çok kıymetli bilgiler içermekte olan sicillerin bulunduğu arşivin kısa tarihçesi ve teşekkülü, sicillerin genel muhtevası ve mahiyeti, arşiv binasının inşası ve son dönemde (2008-2014) arşivle ilgili yapılan çalışmalar ile ilgili doyurucu bilgi için ayrıca bakınız. Ayhan Işık, "İstanbul Müftülüğü Şer'iyye Sicilleri Arşivi", *Din ve Hayat (TDV-İstanbul Müftülüğü Süreli Yayını)*, S. 24, İstanbul, Şubat 2015, s. 70-76; Küçük bir ayrıntı da olsa, sicillerin korunması/muhafaza edilmesi bağlamında söz konusu siciller ve içinde buldukları sicil dolaplarıyla ilgili olarak bakınız. Esra Yıldız, "Şer'iyye Sicilleri Arşivi Sicil Dolapları", *Din ve Hayat (TDV-İstanbul Müftülüğü Süreli Yayını)*, S. 24, İstanbul 2015, s. 78-79.

³ Şer'iyye Sicilleri Arşivi'nde yer alan 10.000 adet sicil defterinin yanı sıra, içinde yüzbinlerce belgeden müteşekkil 4254 adet sicili de barındıran Meşihat Arşivi'nin de içinde bulunduğu adeta dev bir dökümantasyon merkezi olan Bab-ı Meşihat'ın öncesi, tarihi süreci ve bulundurduğu diğer belge ve defterlerle ilgili kısa-öz-doyurucu bilgilendirme için bkz. Bilgin Aydın, İlhami Yurdakul, "Şeyhülislamlık (Bab-Meşihat) Arşivi Defterleri", *Din ve Hayat (TDV-İstanbul Müftülüğü Süreli Yayını)*, S. 24, İstanbul, Şubat 2015, s. 100-107; Sadece İstanbul Mahkemeleri'ne ait olan 9872 adet sicilin vakfiyeler bağlamında değerlendirilmesi ve istatistiksel analizi için ayrıca bakınız. Bilgin Aydın, "Osmanlı Kültür ve Medeniyeti İçin İki Kaynak: Mahkeme Sicilleri ve Vakfiyeler", *Din ve Hayat (TDV-İstanbul Müftülüğü Süreli Yayını)*, S. 30, İstanbul, Şubat 2017, s. 122-125.

⁴ Özellikle sicillerin genel muhtevası ve içerdiği terimsel anlamlı kelimelerle ilgili araştırmacılara ve ilgililere yardımcı olmak üzere bazı çalışmalar da yapılmıştır. Örnek olarak bkz. Hasan Moğol, *Şer'iyye Sicilleri Sözlüğü*, Mehter Yayınları, Ankara 1997.

⁵ Bu konuda, örnek olmak babında, Afyonkarahisar'la ilgili olarak yapılan bir çalışma için bakınız: Mehmet Güneş, *Afyonkarahisar'ın 563 No'lu Şer'iyye Sicili (Değerlendirme ve Belge Özeti)*, Afyonkarahisar Belediyesi Yayınları, Afyonkarahisar 2012.

rastlanabilmektedir. Bu durum-günümüzde oldukça ilgi uyandırıyor olsa da-bu alanla ilgili ciddi çalışma ve araştırmaların azlığını ve hatta -neredeyse-yokluğunu ortaya koymaktadır. Biraz daha mikro planda ifade etmek gerekirse, özellikle, Üsküdar Mahkemesi Sicilleri (1 ve 2 numaralı sicil)⁶, Eyüp Mahkemesi Sicilleri (182 numaralı sicil)⁷ ve İstanbul Mahkemesi Sicilleri (özellikle 25, 97 ve 154 numaralı siciller)⁸ müracaat etmek yerinde olacaktır.

II. Vakfiye ve Diğer Belgeler

Hız. Peygamber devriyle birlikte başlayan ve İslam Medeniyeti diye adlandırılan kültür birikiminin taşıyıcısı ve aktarıcısı konumundaki Müslümanlar tarafından, her dönemde farklı şekilde ihya edilip taçlandırılan vakıflar, Osmanlı Devleti döneminde adeta zirveye ulaşmış, hayatın her alanında varlığını hissettirmiştir. Öyle ki; bu olgu, vakıf bir evde doğan insanın öldüğünde yine vakıf bir tabuta konulup vakıf bir mezarlığa gömülecek derecede sosyal hayatın tüm aşamalarında kendine yer bulmuştur. Bir başka deyişle, insana dair bütün faaliyetleri ve ihtiyaçları da kapsayacak bir genişliğe ve kapsayıcılığa ulaşmıştır. Durum o hale gelmiş ki, insanı merkeze alan bu vakıf medeniyeti, yapısı gereği insanla sınırlı kalmamış, bitkiler ve hayvanları da içerisine alarak çevreyi de ihya, inşa ve ıslah edecek mekanizmalar geliştirmiştir. Biz bu bölümde, konumuz gereği, özellikle hayvanları ilgilendiren, hayvan hakları ve refahına ilişkin vakıflar ve vakfiyelerle ilgili kısa, öz aktarımda bulunmaya çalışacağız. Bunu gerçekleştirirken de, konuyu dağıtmama adına, vakıf olgusu ve geleneğinin tarihi süreci ve özellikle Osmanlı boyutuyla ilgili işlevleri hakkında kaleme alınan öz ve doyurucu birkaç çalışmaya yönlendirmekle yetinmeyi uygun görmekteyiz⁹.

Belgeler ışığında Osmanlı Dönemi Hayvan Hakları ve Refahı konusu incelenmek ve irdelenmek istendiğinde şu hususa özellikle dikkat etmek gerekmektedir. Gerek İstanbul merkezli ve gerekse diğer bölgelerle ilgili tespit edilen şer'iyeye sicilleri dışındaki belgeler, yukarıda da ifade edildiği gibi, başta vakıfların tapu senedi mahiyetindeki vakfiyeler olmak üzere, büyük oranda şer'iyeye sicillerinde de yer almaktadır. Burada, bir örnek kabilinden, hayvan hakları alanında milat olarak kabul edilebilecek olan 1587 tarihli III. Murad'a ait ferman örneğini zikretmek yerinde olacaktır. Son döneme ait İstanbul

⁶ Konu ile ilgili ve bu siciller (ve sicillerdeki belgelerin tarih, konu ve yapılan muhakeme sürecinde varılan kararların aktarıldığı tablo ve örnek belge metinleri)bağlamında yapılan bir çalışma için bakınız: Nurdan Kırımlioğlu, "XVI. Yüzyılda Osmanlı Mahkeme Kayıtlarında Atların Korunması", *Lokman Hekim Dergisi*, 2017;7(2), ss. 95-107.

⁷ Söz konusu sicille ilgili daha fazla ayrıntı için bkz.İstanbul Kadı Sicilleri 72 Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Sicil (H. 1154-1161 / M. 1741-1748) / proje yönetmeni M. Âkif Aydın; editör Coşkun Yılmaz; çeviri yazı / mukabele Abdulkadir Altın – Salih Kahrıman; kontrol M. Âkif Aydın -Mehmet Akman -Feridun M. Emecen- İdris Bostan - Mehmet İpşirli- İstanbul: Kültür AŞ, 2019, s. 19-22; İlgili belgelerle ilgili daha fazla ayrıntı için bkz.İstanbul Kadı Sicilleri 72 Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Sicil (H. 1154-1161 / M. 1741-1748) / editör Coşkun Yılmaz; İstanbul: Kültür AŞ, 2019, ss. 89, 106-107, 166, 229-230, 246-247, 271, 293-294, 297, 300-301, 336-337, 379-380, 381-382, 556, 567, 601, 604.

⁸ Bu sicillerde özellikle Hayvan Hakları literatüründe sadece Osmanlı değil neredeyse tüm dünya bağlamında milat olarak kabul edilebilecek, 1502 tarihli Bursa İhtisab Kanunnamesi ve 1587 tarihli III. Murad'a ait fermana mükerreren atıfta bulunulmakta ve vurgu yapılmaktadır.

⁹ Vakıf geleneğinin bu coğrafyadaki serüveni için bkz. Nazif Öztürk, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Vakıf Geleneği", *Din ve Hayat (TDV-İstanbul Müftülüğü Süreli Yayını)*, S. 30, İstanbul, Şubat 2017, s. 30-39; Bu geleneğin kaleme kağıda bürünmüş ve kayıt altına alınmış formu olan vakfiyeler ve mahiyeti hakkında bilgi için bkz. Mustafa Küçük, "Osmanlı Döneminde Vakfiyelerin Önemi ve Mahiyeti", *Din ve Hayat (TDV-İstanbul Müftülüğü Süreli Yayını)*, S. 30, İstanbul, Şubat 2017, s. 66-71; Tarihi binaları restore etmekten tutun da, konumuzla bağlantısı mahiyetinde hayvanların tedavi/barınma ihtiyacını karşılamaya varana kadar (BOA, BEO, 301/22528; Söz konusu belge, Daü'l-KelbHastahanesi/ameliyathanesi için gerekli olan ve getirilen buhar/hava gazı tedariki, İstanbul Gaz Şirketi tarafından talep edilen masraf(lar)ı (burada 31743 kuruş, 10 para) ve bunun nasıl/nereden ödeneceğini beyan etmektedir) 40 küsur vakıf işlevi ve amacının belgelerle bağlantılı kısa, öz aktarımı için ayrıca bkz. Esra Yıldız, "Şer'iyeye Sicillerinden Şefkat ve Merhamet Timsali Vakfiye Örnekleri", *Din ve Hayat (TDV-İstanbul Müftülüğü Süreli Yayını)*, S. 30, İstanbul, Şubat 2017, ss. 72-75; Vakıflarla ilgili ıstılahi kavramlar mahiyetinde küçük bir terminoloji sözlüğü için bkz. Tuğba Aydeniz, "Evkaf Lügatçesi", *Din ve Hayat (TDV-İstanbul Müftülüğü Süreli Yayını)*, S. 30, İstanbul, Şubat 2017, ss. 82-84; Genel olarak vakıf, vakfın tanımı, hayvanlar için/lehine/yararına vakıf caiz midir konusu ile ilgili olarak tartışmalar ve ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. İsmet Sungurbey, *Hayvan Hakları (Bir İnsanlık Kitabı)*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1993, ss. 237-247.

merkezli kurumsal bazı düzenlemeler haricinde, kanunnameler, nizamnameler¹⁰ de aynı şekilde sicillerde bulunabilmektedir. Burada, önemine ve halen daha etkinliğini sürdürüyor olmalarına binaen ve vakıf defterleri gibi farklı yerlerde de muhafaza edilebilmelerinden dolayı vakfiyeler ve vakıf kayıtları¹¹ için ayrı/özel bir başlık açmanın daha doğru olacağı düşünüldüğünden dolayı bu bölüm oluşturulmuştur. Bu bölümü sonlandırırken vakıflarla ilgili bilgilere daha rahat ve hızlı bir şekilde ulaşabilmek için Ankara’da bulunan ve Vakıflar Genel Müdürlüğü bünyesinde faaliyetlerini yürüten ve yoğun olarak vakfiyelerin ve vakıf kayıtlarının bulunduğu Vakıf Araştırma Merkezi’nin ziyaret edilip merkezdeki yetkili ve görevlilerden bilgi alınabildiğini belirtmek faydalı olacaktır.

III. Fetvalar

İfta ve kaza organlarınınca düzenlenen bir belge türü olan fetva, Arapça asıllı bir kelime olup, sözlük anlamı itibarıyla ‘güçlükleri çözen kuvvetli cevaplar’ anlamına gelmekte, fıkhi anlamda ise, ‘fakihin hüküm mahiyeti olmaksızın verdiği cevap’ şeklinde anlaşılmaktadır. Fetvayı veren fakih müftü adını almakta olup, kanunları tatbik etme görevi olan kadıdan, kanunları tedvin edici işlevi yönüyle ayrılmaktadır. Hz. Peygamber dönemine kadar götürülebilecek tarihi niteliğe sahip, aynı zamanda şer’i bir müessese olan fetva mekanizması, Emevi ve Abbasilerde olduğu gibi, Osmanlı devletinde de rağbet edilen bir makam olmuş, önemli siyasi meselelerin yanı sıra, toprak gibi örfi meselelerde dahi, müftülerin (şeyhülislamların) fetvasına başvurulmuştur¹².

Osmanlı Devleti’nin yönetim birimlerinde ve toplum katmanlarında en fazla rağbet gören fetva kitapları (mecmuaları) bağlamında Hayvan Hakları ve Refahı konusunun ele alınması çerçevesinde şu bilgileri aktarmak uygun olacaktır: Fetvalar; günümüzde olduğu gibi, Osmanlı toplumunda da önemli addedilen ve özellikle gerek reaya (vatandaşlar) ve gerekse de yönetim tabakası katında itibar görmektedir. Her seviyeden geniş kitlelerin rağbet gösterdiği ve ihtiyaçlarının giderilip sorunlarının çözülmesi bağlamında etkili ve (dini ve hukuki açıdan da) bağlayıcı bir pozisyonda gördüğü fetva mekanizması; Osmanlı Devleti’nin temel/toplumsal yapıtaşlarından biri olan ilmiye sınıfının da görüş ve bakış açısını sürece dahil etmektedir. Son tahlilde ve bu özelliklerinden hareketle, Osmanlı toplumundan, Osmanlı klasik dönemi yaşamından da nitelikli fotoğraflar sunan ve bir tür belge olarak da ele alınabilecek olan fetvaların konu bağlamında incelenip değerlendirilmesi doğru bir tutum olacaktır. Bu konuyla ilgili olarak, özellikle Osmanlı’da gerek halk, gerekse de bürokrasi ve yönetimde oldukça etkin

¹⁰ Örnek olmak babında 1877 tarihli Vilayat-ı Belediye Kanunu ve konumuzla ilgili hükümleri ele alan bir çalışma için bakınız: Ayşe Menteş Gürler, Şule Osmanağaoğlu, “Türkiye’de Hayvanları Koruma Kanunu’nun Tarihsel Gelişimi”, *Kafkas Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi*, 15 (3), 2009, ss. 327-328.

¹¹ Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün 2018 yılı temasının ‘Vakıf Kuran Kadınlar’ (Bkz: Mevlüt Çam, Beyhan Hacıömeroğlu, Adem Şahin (Hazırlayan), *Vakıf Kuran Kadınlar*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları (131), Girişim Matbaacılık, Ankara 2018) olması hasebiyle, konuyla ilgili yayımlanan iki yayın, özellikle hayvan hakları ve refahı bağlamında kadınların kurduğu vakıflarla ilgili olarak incelenmelidir. Ayrıca, Vakıflar Genel Müdürlüğü yayını olan ‘Tarihte İlginç Vakıflar’ (Bkz. Komisyon, *Tarihte İlginç Vakıflar*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, (102), İstanbul, Ocak 2012) isimli eserden hayvanları, hayvan hakları ve hayvan refahını konu alan yaklaşık 14 adet vakıf, mercek altına alınmalı ve irdelenmelidir.

¹² Fetvanın rükünleri ve şekil özellikleri bağlamında bakınız. Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Kubbealtı Neşriyatı (Kubbealtı Akademisi Kültür ve San’at Vakfı), İstanbul, 1984, s. 341-345; Fetvanın tanımı ve ilgili kavramlar, Kur’an ve hadis’te fetva, fetvanın tarihsel süreci, fetva ve fetva verenin nitelikleri ile Osmanlı hukukunda fetva bağlamında daha ayrıntılı ve doyurucu bilgi için bkz. Talip Ayar, *Osmanlı Devletinde Fetva Eminliği (1826-1922)*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. I. Baskı, Ankara 2014, ss. 19-59; Fetva mekanizmasının kurumsallaşmış hali olan fetvahane ve meşihat ile ilgili ayrıntı için bkz. Ayar, *Osmanlı Devletinde...*, DİB Yayınları, Ankara 2014, s. 60-102; Fetvanın mahiyeti (ifta-istifta) hakkında geniş çaplı malumat için bakınız. Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, C. 8, Bilmen Basım ve Yayın, İstanbul, tarih yok, 128-164. Maddeler, ss. 253-267.

olan şeyhülislam Ebussuud Efendi¹³ ve Yenişehirli Abdullah Efendi'ye¹⁴ ait fetvalara, (eserleri bağlamında) öncelik verilmesi uygun bir davranış olacaktır. Bu alanda çok sayıda fetvaya erişmek kabil olmakla birlikte, biz çalışmanın hacmini ve sınırlılıklarını da göz önünde bulundurarak birkaç örnek vermekle iktifa edeceğiz. Ebussuud Efendi'ye ait fetvalardan biri çerçevesinde, 'bir insana tazim/yüceltme için kurban kesmek de haramlar arasında sayılmıştır'¹⁵. Böylece, aslanan kurban ibadeti dışında başka gerekçelerle kurban kesimine ve dolayısıyla hayvan varlığının ihtiyaç dışında azalmasına da engel olunmuş, bir anlamda hayvanların temel yaşam(a) hakkı koruma altına alınmıştır. 18. ve 19. yüzyıllarda en çok itibar gören fetva mecmualarından ve aynı zamanda Fetvahane tarafından muteber kabul edilen dört mecmuadan biri olan (büyük bir bölümü Türkçe, 29 tanesi Arapça toplam 3474 fetva içeren) Behcetü'l-fetâvâ, Lale Devri'nin meşhur şeyhülislamı Yenişehirli Abdullah Efendi'nin (doğum tarihi bilinmemektedir, ö. h. 1156/m. 1743¹⁶) verdiği fetvalardan oluşan ve hayatında iken derlenen bir eserdir. Söz konusu eserde, hayvanların temel yaşam hakkıyla ilgili tespit edilebilen bilgi ve veri(ler) şöylece: Kitabü's-serika (hırsızlık kitabı), babükuttai't-tarika (yol kesme bölümü) da, 909, 910 ve 911 numaralı fetvalarda dolaylı olarak, 912 numaralı fetvada doğrudan, 913 numaralı fetvada ise manzum bir şekilde, içinde hayvanların da bulunduğu köy veya kasabaya ve halk(lar)ına zor kullanarak haksızca baskın yapıp mallarını ve hayvanlarını gasp edenlerden gasp ettikleri her ne varsa alınması ve kendilerinin de bir şekilde öldürülmeleri gerektiği öngörülmektedir¹⁷. Söz konusu fetvalar, insanlar kadar özellikle hayvanların da canına/temel yaşam hakkına ve refahına doğrudan kast eden bu tür uygulamaların tekraren yaşanmaması ve tevessül edil(e)memesi bağlamında, caydırıcılık yönü ağır basan hükümleri beyan etmektedir.

Bunların yanı sıra, ulaşılabil(in)diği ölçüde, diğer şeyhülislamların fetvalarına, bu alandaki süreli yayınlara yer verilmesi, ek olarak, ikincil bir (veri) kaynak mahiyetinde de olsa, fetvalar ve fetvaların Osmanlı toplumuna, halkın günlük yaşamına etkileri/yansımaları zımında üretilen tercüme ve telif

¹³ Bu çerçevede, Ebussuud Efendi'ye ait fetvalara bu alanda yapılmış bir tez aracılığıyla ulaşabilmek mümkün olup, söz konusu teze temel teşkil eden ve önceden tanımları yapılan nüshalarda, tekrarlar dahil olmak üzere 16012 âdet fetvâ maddesi bulunmaktadır. Tekrarlar çıkarıldığı takdirde –üçte bir kadarının tekrar olduğu varsayımına göre- bu rakam yaklaşık 10674 âdet edecektir. Ayrıca, 96 adet yazma eserden derlenen 7185 adet fetvâ maddesine dayanması hususu da dikkate alındığı takdirde, bu (doktora tezi olarak hazırlanan ve 2012 yılı itibariyle yayımlanmış olan) çalışmanın Ebussuud Efendi ve fetvaları konusunda bu güne kadar yapılan çalışmaların en geniş tabanlısı olduğunu söylemek mümkün olacaktır. Bkz. Pehlül Düzenli, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislam Ebussuud Efendi ve Fetvaları*, Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Ens. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2007, s. 407, 413; Tezin yayımlanmış hali için bkz. Pehlül Düzenli, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi ve Fetvaları*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı (OSAV) Yay., İstanbul 2012; Ebussuud Efendi'nin genel olarak hayatı ve eserleri için ayrıca bkz. Ercan Şen, *Ebussuud Efendi* (Osmanlı'nın Bilgeleri-3), İlke Yay., İstanbul 2016; Muhittin Eliaçık, "Ebu's-suud Efendi'nin Manzum Fetvaları", *TurkishStudies*, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish/Turkish Volume, Ankara, 11/15 Summer 2016, p. 110-111; Kendi dönemine kadarki padişahlar ve görev yapan şeyhülislamlar bağlamında hayatı için ayrıca bkz. M. Ertuğrul Düzağ, *Şeyhülislam Ebu's-Suud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1972, ss. 20-23; Hayatı ve görevi hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Seyit Ali Kahraman, Ahmed Nezih Galitekin, Cevdet Dadaş (Yayın Hazırlayan), *İlmiyye Salnamesi (Osmanlı İlmiyye Teşkilatı ve Şeyhülislamlar)*, İşaret Yayınları., Nisan İstanbul, 1998, ss. 317-326; Bu bağlamda, ayrıca bkz. Faik Reşat, *Eslaf (Eski Bilginler, Düşünürler, Şairler)*, Tercüman (1001 Temel Eser) Gazetesi Yayınları., yy., ty., ss. 131-134.

¹⁴ Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi ve konumuzla ilgili önemli verilere ulaşılabilecek olan eseri Behcetü'l-Fetava ile ilgili doyurucu genel bilgilendirme için bkz. Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetava*, (Haz. Süleyman Kaya, Betül Algın, Zeynep Trabzonlu, Asuman Erkan; Editör. Mustafa Demiray), Klasik Yayınları. I. Baskı, İstanbul, Haziran 2012, s. 9-10;

¹⁵ Pehlül Düzenli, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislam Ebussuud Efendi ve Fetvaları*, Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Ens. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2007, s. 262.

¹⁶ Lale Devri ve Şeyhülislamlık Kurumu bağlamında, Yenişehirli Abdullah Efendi, eserleri ve meşihat politikası ile ilgili ayrıca bkz. Muhammed Kara, *Lale Devrinde Şeyhülislamlık Ve Yenişehirli Abdullah Efendi*, Balıkesir Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir 2017, s. 34-77; Hayatı ve görevi hk. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Seyit Ali Kahraman, Ahmed Nezih Galitekin, Cevdet Dadaş (Yay. Haz.), *İlmiyye Salnamesi (Osmanlı İlmiyye Teşkilatı ve Şeyhülislamlar)*, İşaret Yay., I. Baskı, nisan 1998 İstanbul, s. 411-412.

¹⁷ Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetava*, (Haz. Süleyman Kaya, Betül Algın, Zeynep Trabzonlu, Asuman Erkan; Ed. Mustafa Demiray), Klasik Yay. I. Baskı, İstanbul, Haziran 2012, s. 170-171.

eserler (bir anlamda fetva derlemeleri) in de ihmal edilmeyip taranması ve konu ile ilgili içeriklerin değerlendirilip kayıt altına alınması da hoş bir yaklaşım tarzı olacaktır. Biraz daha konuyu derinleştirmek adına ifade etmek gerekirse, şu bilgileri vermek yerinde olacaktır: Meşihat Makamı tarafından h. 1334/m. 1915 yılında, Ceride-i İlmiyye'nin eki/ilavesi olarak yayımlanan İlmiyye Salnamesi'nde Osmanlı İlmiye Teşkilatı'na dair diğer birçok önemli bilginin yanı sıra, 109 (son dönem görev yapanların da eklenmesiyle birlikte toplam 129¹⁸) adet şeyhülislamın biyografisi ve şeyhülislamlara ait fetva örneklerine (256 adet) yer verilmiştir¹⁹. Söz konusu İlmiye salnamesine göre, 1910 yazında, Şeyhülislamlık makamında Çelebizade Hüseyin Hüsnü Efendi²⁰, sonrasında da Musa Kazım Efendi²¹ görevde bulunmuşlar ve bu iki şeyhülislam, hayvanların katliamına fetva vermemek şerefine nail olmuşlardır²². Ayrıca, son dönem Osmanlı Fetva Makamı'nın en etkin yayın organı diyebileceğimiz Ceride-i İlmiyye'nin, 22. Sayısında, kerahiy(y)e bağlamında, dut yaprağıyla terbiye olunan ipek kurdunun dokuduğu koza güneşe tutulmadığı takdirde, çıkan ipekten yararlanılamamakta, bununla birlikte, güneşe tutulan kozada bulunan canlı kurtcuğun ise bu şekilde ölmekte olduğu ifade edilip, canlı kurtcuğun ölümü ile sonuçlanan böylesi bir davranışın mekruh sayılıp sayılmayacağı sorulmuş, 'sayılmaz' diye cevap verilmiştir²³. Her ne kadar, bu işlemin kerih görülmeyeceği ifade edilmiş olsa bile, Osmanlı toplumu (ve halkının veya bu toplumu oluşturan insanların zihin dünyasının), hayvan hakları ve refahı çerçevesinde, küçük bir canlı kurtcuğun ölümü nedeniyle de olsa endişelenen ve bunun kaygı ve ızdırabını taşıyan bir duyarlılığa sahip olmalarını göstermesi açısından bu fetva örneği oldukça önem arz etmektedir diye düşünmekteyiz.

Bu bahsi sonlandırırken, günümüzde de tartışılan, özellikle seyyahlar/ yabancılar tarafından yapılan ithamlara neden olan köpeklerin öldürülmesi/katli/itlafı konusu ile ilgili Osmanlı döneminden yükselen seslere kulak kabartmakta fayda görmekteyiz. Seyyah ve sefirler bir tarafa, Osmanlı kamuoyunda da bu durum çokça tartışılmış ve bu konuda işin dini ve hukuki boyutlarının da masaya yatırıldığı bazı eserler kaleme alınmıştır. Bu konuda en öne çıkan eserler, Saçaklızade olarak da bilinen Muhammed b. Ebu Bekr el-Mar'aşi el Hanefi²⁴'ye ait, 'Risale fi ibahat-i katli (itlafı)-l Kitabı'l-

¹⁸ Bu 129 adet şeyhülislam, görev yaptıkları dönem(ler)in padişahı, görev (süre)leri ve verdikleri fetva örnekleriyle ilgili öz ve icmalî bilgi için bkz. Seyit Ali Kahraman, Ahmed Nezih Galitekin, Cevdet Dadaş (Yay. Haz.), *İlmiyye Salnamesi (Osmanlı İlmiyye Teşkilatı ve Şeyhülislamları)*, İşaret Yay., I. Baskı, Nisan 1998 İstanbul, s. 281-532.

¹⁹ Hk. Kısa bilgilendirme ve tanıtım için bkz. Sadık Eraslan, *Meşihat-i İslamiyye ve Ceride-i İlmiyye (Osmanlılarda Fetva Makamı ve Yayın Organı)*, DİB Yay., I. Baskı, Ankara, Mayıs 2009, s. 132-133.

²⁰ Hayatı ve görevi hk. Ayrıntılı bilgi için bkz. Seyit Ali Kahraman, Ahmed Nezih Galitekin, Cevdet Dadaş (Yay. Haz.), *İlmiyye Salnamesi (Osmanlı İlmiyye Teşkilatı ve Şeyhülislamları)*, İşaret Yay., I. Baskı, Nisan 1998, İstanbul, s. 503-505.

²¹ Hayatı ve görevi hk. Ayrıntılı bilgi için bkz. Seyit Ali Kahraman, Ahmed Nezih Galitekin, Cevdet Dadaş (Yay. Haz.), *İlmiyye Salnamesi (Osmanlı İlmiyye Teşkilatı ve şeyhülislamları)*, İşaret Yay., I. Baskı, Nisan 1998, İstanbul, s. 506-507.

²² İsmet Sungurbey, *Hayvan Hakları (Bir İnsanlık Kitabı)*, İstanbul Üniv. Yay., İstanbul 1993, s. 542, dipnot bölümü.

²³ Sadık Eraslan, *Meşihat-i İslamiyye ve Ceride-i İlmiyye (Osmanlılarda Fetva Makamı ve Yayın Organı)*, DİB Yay., I. Baskı, Ankara, Mayıs 2009, s. 165.

²⁴ h. 1145 / m. 1732 yılında vefat ettiği belirtilen Saçaklızade ve eserleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Tahsin Özcan, "Saçaklızade Mehmed Efendi", *DİA*, C. 35, İstanbul 2008, s. 368-370.

Muzırır²⁵ ile Müstakimzade olarak da bilinen Süleyman Sa'deddin b. Emin Allah'a²⁶ ait, 'Risale fi Ahvali'l-Kilab'dır²⁷.

IV. Seyahatnameler ve/ya Gözleme Dayalı Hatıralar

Seyyahların ortak fikir, görüş ve kanaatlerinden yola çıkılarak Osmanlı'da Hayvan Hakları ve Refahı konusuyla ilgili özgün ve önemli verilere ulaşmak mümkün görünmektedir. Osmanlı Devleti'nin ve toplumunun hayvan haklarına/refahına bakışını yansıtacak mahiyette, farklı tarihlerde, gezgin, elçi veya diplomatik görevli olarak Osmanlı ülkesinde bulunan kişilerin (buldukları dönemler de dikkate alınmak ve belirtilmek şartıyla, kronolojik bir düzlemde) görüşlerine, anılarına ve eserlerine atıfta bulunulması ve uygun bir formatta bu bilgilerin sunulması önem arz etmektedir. Bu çerçevede, öncelikli ve yoğun olarak, Osmanlı Devleti'nin en çok ziyaret edilen şehri ve bir anlamda devlet ve toplumun aynası/vitrini konumundaki başkent İstanbul ve ulaşabildiği ölçüde diğer bölgelerle ilgili gözlemlere erişmeye çalışmak yerinde olacaktır. Bu meyanda, kronolojik olarak 15 ve 16. yüzyılla ilgili veriler için Avusturyalı ve diğer sefirlerin gözlemlerinden faydalanabilmek mümkündür. Söz konusu yüzyıllarla ilgili verilerin yoğun olarak bulunduğu bir eserde²⁸, Büyük Türk Seyyahı Evliya Çelebi de dahil olmak üzere, toplam 20 küsur gezgin ve diplomattan (en meşhurları, Busbeck, Gerlach ve Lubenau'dur) alıntı ve görüşlere yer verilmiştir. Ayrıca seyyahların künyeleri ve görev sürelerine kitabın sonunda yer verilmiştir. 18. yüzyılla ilgili veriler, dönemin Osmanlı toplumu ve sosyo-kültürel yapısı ile ilgili oldukça önemli bilgiler içeren D'ohsson ve diğer seyyahlardan elde edilebilmektedir. Aslen Ermeni olup, sonradan İsveç vatandaşlığına geçen, tercümanlık ve elçilik gibi farklı diplomatik görevler ifa eden M. de M. D'Ohsson'un, Tableau General de l'Empire Ottoman isimli, Osmanlı Devleti'nin teşkilat ve medeniyet tarihini, örf ve adetlerini kapsamlı bir şekilde ele alan bir eseri bulunmaktadır²⁹. Eserin üçüncü bölümünü teşkil eden 'Hayvanların Usulüne Göre Boğazlanması' bağlamında (s.17-18), 'Avlanmaya Dair' başlıklı dördüncü bölümde (s.20-22)'Oyun Yasağına/Yasaklarına dair başlıklı bölümlerde (s.172, 236) ve son olarak IV. Kitap, XII. Bölüm, 'Müşahedeler I-Hayır İşleri' başlıklı kısımda (s. 188-189), Osmanlı toplumunda bir meleke haline gelen hayvan hakları duyarlılığı hususunun batılı bir diplomat tarafından gözlemlenip kaydedilmiş olması da ayrıca önem taşımaktadır kanaatindeyiz. 19. Yüzyılla ilgili olarak ise; 19. Yüzyıldaki İngiliz seyyahların görüşlerini temel alan ve Gürsoy Şahin tarafından doktora tezi olarak hazırlanan ve "İngiliz Seyahatnamelerinde Osmanlı ve Türk İmajı" ismiyle yayımlanan eser³⁰ faydalı ve ufuk açıcı olacaktır. Söz konusu eserde, W. Witman, R.R, Madden, C. Fellows, E. J. Dawis, ve W.j.j. Spry isimli gezginlerin seyahatnameleri bağlamında, 19. yüzyılda İngiliz seyahatnamelerine göre Türkiye ve Türkler konulu doktora tezi esas alınarak hazırlanan

²⁵ Arapça olarak kaleme alınan risalenin, 1304/1887 tarihli, Mahrukizade Raif (veya Cafer) tarafından Türkçe'ye (Osmanlıca), 'Köpekler' başlığı ile çevrilmiş ve İstanbul'da (Kostantınıyye Matbaa-i Ebü'z-Ziya) basılmış bir nüshası bulunmaktadır. Ayrıntı için bkz. İrvın Cemil Schick, "Müslüman Türkler ve Köpekler", *Toplumsal Tarih*, S. 310, (Ekim 2019), Tarih Vakfı Yay., İstanbul, s. 31-32; Ayrıca, söz konusu risalenin tahkikli neşri için bkz. İslam Demirci, "Saçaklızade Mehmed Efendi'nin (Ö. 1145/1732) Risale Fi İbahatı Katli'l-Kilabi'l Muzırır Adlı Eserinin Tahkikli Neşri", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 10 (2019/1), s. 217-240.

²⁶ h. 1202/m. 1788 tarihinde vafat eden müellif ve eserleri hakkında ayrıntı için bkz. Ahmet Yılmaz, "Müstakimzade Süleyman Sadeddin", *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, s. 113-115.

²⁷ Her dönemde tartışmalara yol açmış olan köpeklerin öldürülmesi meselesinin, söz konusu müelliflerin eserlerinden de istifade edilerek, hayvanların temel yaşam(a) hakları bağlamında ve İslam Hukuku çerçevesinde ele alındığı güncel bir çalışma için bkz. Adnan Koşum, "İslam Hukukunda Hayvanların Yaşama Hakları Bağlamında Köpeklerin Öldürülmeleri Sorunu", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 26 (2015), s. 299-309.

²⁸ Eser için bakınız: Karl Tebly, *Dersaadette Avusturya Sefirleri*, (Çeviren. Selçuk Ünlü), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, I. Baskı, Ankara, 1988; Bu bölümle ilgili olarak, Busbeck'in Türkçeye de çevrilen mektuplarından yoğun bir şekilde istifade edilmeye çalışılması da özellikle önerilmektedir.

²⁹ Bu eserin sadece bir kısmını ihtiva eden XVIII. yy. Türkiye'sindeki örf ve adetlere ayrılan ve konumuzla da ilgili olan bölümü için bakınız: M. de M. D'Ohsson, *18. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Adetler*, (Çeviren Zerhan Yüksel), Tercüman Gazetesi, 1001 Temel Eser (3), Tarih Yok., Yer Yok.

³⁰ Söz konusu eser için bakınız: Gürsoy Şahin, *İngiliz Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu ve Türk İmajı*, Gökkuşbu (Bilimevi Basın Yayın Limited Şirketi), İstanbul 2007.

bu eserde belirtildiği üzere, sadece XIX. Yüzyılda (1799-1900 arası), Türkiye'ye gelen ve seyahatnamesi bulunan 95 gezgin bulunmaktadır. Bu kadar yoğunlukta bir gezgin taifesine ev sahipliği yapan Osmanlı Toplumuna ilişkin verilen/paylaşılan bilgiler, konumuz açısından da oldukça önemli ve değerli olduğu için gezginlerin anılarından, çalışmalarından ve seyahatnamelerinden istifade etmek gerekmektedir. Genel itibarıyla gezginler, eserlerinde, Türk ve Rum ayrımı gözetmeden yorum yapmışlar, ama özellikle Türkleri, diğer olumlu-olumsuz nitelikleri bir tarafa, daha 'hayvansever' olarak nitelendirmekten geri durmamışlardır³¹. Burada, seyyahların da yoğun olarak aktarımda bulunmaları hasebiyle, uzun yıllar gündemi meşgul eden sokak köpekleriyle ilgili aktarımlara (s. 106-108), ve en az yolcular kadar hayvanları da doğal olarak ilgilendiren han ve kervansaraylarla ilgili gözlemlere (s. 121-124) atıfta bulunmakla yetiniyor, gereksiz uzatma ve çalışmanın amacının dışına çıkma endişelerinden dolayı ayrıntıya girmekten kaçınıyoruz. Bu eserlerden yararlanmak suretiyle Osmanlı hayvanseverliği ve hayvan hakları/refahı duyarlılığının çoğunlukla batı dünyasına (ve zihin yapısına/mantallitesine) mensup seyyahlar ve diplomatik görev sahibi kişiler tarafından yapılan ikrar ve itirafı mesabesinde olan hatıralara ve raporlara/gözlemlere bağlı kalarak, tekraren ve önemine binaen vurgu yapılmış olacaktır.

V. Başvurulabilecek Diğer Eserler

İlk olarak şu hususu belirtmek yerinde olacaktır ki, Osmanlı Devleti'nin hükümferma olduğu bölgelerde ve zaman diliminde belgeler, kanunnameler ve fetvalar haricinde, müstakil olarak Hayvan Hakları ve Refahı'nı esas alan ve bu konuya yoğunlaşan telif bir eser bulunmamaktadır. Sadece, içerisinde, hayvan haklarıyla ilgili verilere de kısmen ulaşılabilir, H. 808-M. 1405 tarihinde vefat eden Kemalüddin Muhammed ed-Demîri'ye ait olan, iki ciltlik 'Hayatü'l-Hayvan' isimli ansiklopedik eseri zikretmek yerinde olacaktır. Matbu nüshaları farklı kütüphanelerde mevcut olan eserde, bilinen bütün hayvanlarla ilgili teker teker zoolojik bilgi verilmesinin yanı sıra, incelenen hayvanla ilgili ayet-i kerime, hadis-i şerif, sahabe sözü ve doğruluğu kritik edilmeksizin bütün hikayeler de nakledilmiştir. Bu eserden dolayı, Avrupalılarca, 'Arapların Buffon'u' olarak adlandırılan Demiri, eserin yazılma süreciyle ilgili olarak, derslerinde, hayvanların gayr-i İslami tarzda ve hunharca katledildiğinden bahsedilmesi üzerine harekete geçtiğini, kitabını alfabetik olarak kaleme aldığını, bu süreçte 560 kitap ve 199 Arap şairinin divanından istifade ettiğini ifade etmektedir. (H. 800 / M. 1397'de Mehmed b. Süleyman tarafından Türkçeye çevrilen) söz konusu eser, Hakim Şah Muhammed Kazvini tarafından Farsçaya tercüme edilerek Yavuz Sultan Selim'e takdim edilmiş olup, 1973 yılında, Meral Yayınevi tarafından, 'Hayatü'l-Hayvan' adıyla yayımlanmıştır. Şafii mezhebine mensup bir fakih olan Muhammed ed-Demîri'nin söz konusu eseri, Bombay Üniversitesi Öğretim üyelerinden A.S.G. Jayakar tarafından İngilizce'ye çevrilmiştir³². Bu eserin yanı sıra, yakın dönemde kaleme alınmış olsa da, yukarıda bölümler halinde zikrettiğimiz bütün belge türlerine ve kaynaklara olabildiğince geniş bir şekilde yer vermeye çalışan, Osmanlı Dönemi'yle ilgili verilere de ulaşabileceğimiz, konunun sosyo-kültürel ve edebi yönünü de ihmal etmeyen ve Hayvan Haklarıyla ilgili adeta bir kırkambar niteliğindeki İsmet Sungurbey'e ait eser³³de, mutlaka titizlikle incelenmeli ve irdelenmelidir. Ayrıca konunun derinlik kazanması ve çok boyutlu olarak kavranabilmesi için, Osmanlı Kültürü bağlamında, Mehmet Bayrakdar'ın İslam ve Ekoloji isimli eserinden³⁴; İslam Hukuku bağlamında ise, Adnan Koşum'un İslam Hukuku'nda Hayvan Hakları³⁵ isimli eserinden istifade edilmesi de yönlendirici ve ufuk açıcı olacaktır.

³¹ Gürsoy Şahin, *İngiliz Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumuna ve Türk İmajı*, Gökkuşbuca (Bilimevi Basın Yayın Limited Şirketi), İstanbul 2007, ss. 296, 337-340.

³² Söz konusu eser ve içeriğiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: Sungurbey, *Hayvan Hakları*, İstanbul Üniv. Yay., İstanbul 1993, s. 169-171.

³³ Söz konusu eser için bakınız: Sungurbey, *Hayvan Hakları*, İstanbul Üniv. Yay., İstanbul 1993; Ayrıca bakınız: İsmet Sungurbey, *Hayvan Hakları (Bir İnsanlık Kitabı Novella, Anılarıyla)*, Maltepe Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul 1999.

³⁴ Eser için bakınız: Mehmet Bayrakdar, *İslam ve Ekoloji*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Halk Kitapları, Ankara 1992.

³⁵ Eser için bakınız: Adnan Koşum, *İslam Hukuku'nda Hayvan Hakları*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Halk Kitapları, Ankara 2018.

Sonuç

Çalışma boyunca da genel olarak görüldüğü üzere, Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü dönemde, hayvan haklarıyla ilgili olarak oldukça çok sayıda ve hak-refah bağlamında çağını aşır geride bırakacak nitelikte düzenlemeler gerçekleştirilmiş ve bunlar oldukça titiz bir şekilde kaydedilerek hem muhafaza edilmiş, hem de bu vesileyle, günümüze kadarki sürdürülebilirliği sağlanmıştır. Üstelik bu belgeler, istenildiğinde ulaşılabilir denli yakın ve erişime açıktır. Sadece merak, ilgi ve tabii ki sistemli ve yoğun bir çalışma gerekmektedir. Biz bu çalışmamızda, hangi kaynaklara başvurulabileceği, hangi belgelerden istifade edilebileceği ve genel olarak nasıl bir yol takip edileceğiyle ilgili adeta bir çalışma planı oluşturmayı amaçladık. Bu çalışmanın da etkisi ve yönlendirmesiyle, ilerleyen dönemlerde de bu konu üzerine çalışmalar yapılmaya devam edilecektir. Yapılan her çalışma, gerçeklerin önündeki toz bulutunu biraz daha aralayacak ve İslam medeniyetinin müşahhas bir örneği olan Osmanlı Devleti'nin hayvan hakları ve refahı bağlamındaki hassasiyetini ve bu eksende yapılan özgün çalışmaları gün yüzüne çıkaracaktır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

BOA, BEO, 301/22528.

İstanbul Kadı Sicilleri 72 Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Sicil (H. 1154-1161 / M. 1741-1748) / proje yönetmeni M. Âkif Aydın; editör Coşkun Yılmaz; İstanbul : Kültür AŞ, 2019.

Telif Eserler ve Basılı Kaynaklar

Abdullah Efendi, Yenişehirli *Behcetü'l-Fetava*, (Haz. Süleyman Kaya, Betül Algın, Zeynep Trabzonlu, Asuman Erkan; Ed. Mustafa Demiray), Klasik Yay. I. Baskı, İstanbul, Haziran 2012.

Ayar Talip, *Osmanlı Devletinde Fetva Eminliği (1826-1922)*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2014.

Aydeniz Tuğba, "Evkaf Lügatçesi", *Din ve Hayat (Türkiye Diyanet Vakfı-İstanbul Müftülüğü Süreli Yayını)*, S. 30, İstanbul, Şubat 2017.

Aydın Bilgin, "Osmanlı Kültür ve Medeniyeti İçin İki Kaynak: Mahkeme Sicilleri ve Vakfiyeler", *Din ve Hayat (Türkiye Diyanet Vakfı-İstanbul Müftülüğü Süreli Yayını)*, S. 30, İstanbul, Şubat 2017.

Aydın Bilgin, İlhami Yurdakul, "Şeyhülislamlık (Bab-Meşihat) Arşivi Defterleri", *Din ve Hayat (Türkiye Diyanet Vakfı Süreli Yayını)*, S. 24, İstanbul, Şubat 2015.

Bayraktar Mehmet, *İslam ve Ekoloji*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Halk Kitapları, Ankara, 1992.

Bilmen, Ömer Nasuhi *Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, C. 8, Bilmen Basım ve Yayın, İstanbul, ty.

Çam Mevlüt, Beyhan Hacıömeroğlu, Adem Şahin (Hazırlayan), *Vakıf Kuran Kadınlar*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları (131), Girişim Matbaacılık, Ankara, 2018.

Demirci İslam, "Saçaklızade Mehmed Efendi'nin (Ö. 1145/1732) Risale Fi İbahati Katli'l-Kilabi'l Muzır Adlı Eserinin Tahkiki Neşri", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 10 (2019/1).

D'Ohsson, M. de M., *18. Yüzyıl Türkiyesinde Örf ve Adetler*, (Çeviren: Zerhan Yüksel), Tercüman Gazetesi, 1001 Temel Eser (3), yy., ty., yy.

Düzdağ M. Ertuğrul, *Şeyhülislam Ebu's-Suud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1972.

Düzenli Pehlül, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislam Ebussuud Efendi ve Fetvaları*, Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Ens. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Konya 2007.

Düzenli Pehlül, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi ve Fetvaları*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı (OSAV) Yay., İstanbul 2012.

Eliaçık Muhittin “Ebu’s-suud Efendi’nin Manzum Fetvaları”, *TurkishStudies*, International PeriodicalfortheLanguages, LiteratureandHistory of TurkishorTurkic Volume, Ankara, 11/15 Summer 2016.

Eraslan Sadık, *Meşihat-i İslamiyye ve Ceride-i İlmiyye (Osmanlılarda Fetva Makamı ve Yayın Organı)*, DİB Yay., I. Baskı, Ankara, Mayıs 2009.

Güneş Mehmet, *Afyonkarahisar’ın 563 No’luŞer’iyye Sicili (Değerlendirme ve Belge Özetleri)*, Afyonkarahisar Belediyesi Yayınları, Afyonkarahisar, 2012.

Gürler Ayşe Menteş, Şule Osmanağaoğlu, “Türkiye’de Hayvanları Koruma Kanunu’nun Tarihsel Gelişimi”, *Kafkas Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi*, 15 (3), 2009.

Işık Ayhan “İstanbul Müftülüğü Şer’iyye Sicilleri Arşivi”, *Din ve Hayat (Türkiye Diyanet Vakfı Süreli Yayını)*, S. 24, İstanbul, Şubat 2015.

Kahraman Seyit Ali, Ahmed Nezih Galitekin, Cevdet Dadaş (Yayına Hazırlayan), *İlmiyye Salnamesi (Osmanlı İlmiyye Teşkilatı ve Şeyhülislamlar)*, İşaret Yayınları, Nisan İstanbul, 1998.

Kara Muhammed, *Lale Devrinde Şeyhülislamlık Ve Yenişehirli Abdullah Efendi*, Balıkesir Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir 2017.

Kırımlioğlu Nurdan, “XVI. Yüzyılda Osmanlı Mahkeme Kayıtlarında Atların Korunması”, *Lokman Hekim Dergisi*, 2017;7(2).

Komisyon, *Tarihte İlginç Vakıflar*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları (102), İstanbul, Ocak 2012.

Koşum Adnan, *İslam Hukuku’nda Hayvan Hakları*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Halk Kitapları, Ankara 2018.

_____, “İslam Hukukunda Hayvanların Yaşama Hakları Bağlamında Köpeklerin Öldürülmeleri Sorunu”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 26 (2015).

Küçük Mustafa “Osmanlı Döneminde Vakfiyelerin Önemi ve Mahiyeti”, *Din ve Hayat (Türkiye Diyanet Vakfı-İstanbul Müftülüğü Süreli Yayını)*, S. 30, İstanbul, Şubat 2017.

Kütükoğlu Mübahat S., *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Kubbealtı Neşriyatı (Kubbealtı Akademisi Kültür ve San’at Vakfı), İstanbul, 1984.

Moğol Hasan, *Şer’iyye Sicilleri Sözlüğü*, Mehter Yayınları, Ankara, 1997.

Özcan Tahsin, “Saçaklızade Mehmed Efendi”, *DİA*, C. 35, İstanbul 2008.

Öztürk Nazif, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Vakıf Geleneği”, *Din ve Hayat (Türkiye Diyanet Vakfı-İstanbul Müftülüğü Süreli Yayını)*, S. 30, İstanbul, Şubat 2017.

Reşat Faik, *Eslaf (Eski Bilginler, Düşünürler, Şairler)*, Tercüman (1001 Temel Eser) Gazetesi Yayınları, yy., ty.

Schickİrvin Cemil, “Müslüman Türkler ve Köpekler”, *Toplumsal Tarih*, S. 310, (Ekim 2019), Tarih Vakfı Yay., İstanbul.

Sungurbey İsmet, *Hayvan Hakları (Bir İnsanlık Kitabı)*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1993.

_____, *Hayvan Hakları (Bir İnsanlık Kitabı Novella, Anılarla)*, Maltepe Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1999.

Şahin Gürsoy, *İngiliz Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu ve Türk İmajı*, Gökkuşbuca (Bilimevi Basın Yayın Limited Şirketi), İstanbul, 2007.

Şen Ercan, *Ebussuud Efendi (Osmanlı’nın Bilgeleri-3)*, İlke Yay., İstanbul 2016.

Tebly Karl, *Dersaadette Avusturya Sefirleri*, (Çeviren: Selçuk Ünlü), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.

Yıldız Esra, “Şer’iyye Sicilleri Arşivi Sicil Dolapları”, *Din ve Hayat (Türkiye Diyanet Vakfı-İstanbul Müftülüğü Süreli Yayını)*, S. 24, İstanbul, 2015.

_____, “Şer’iyye Sicillerinden Şefkat ve Merhamet Timsali Vakfiye Örnekleri”, *Din ve Hayat (Türkiye Diyanet Vakfı-İstanbul Müftülüğü Süreli Yayını)*, S. 30, İstanbul, Şubat 2017.

Yılmaz Ahmet, “Müstakimzade Süleyman Sadeddin”, *DİA*, C. 32, İstanbul 2006.

Dijital Kaynaklar

1. http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/sirasayi_sd.sorgu_baslangic
2. tez.yok.gov.tr
3. ulakbim.tubitak.gov.tr
4. www.isam.org.tr